

Asztrológia, mágia és Apuleius-kultusz Corvin Mátyás műveltségében

Ismeretes, Hogy a Hunyadi Mátyásnak írt vagy ajánlott irodalomban a királyt sokszor dicsőítették műveltsége miatt. Hogy ez a műveltség konkrétan miből állt, az Naldo Naldinak A fenséges könyvtár dicsérete (1489) című művéből rajzolódik ki (trivium, politikai filozófia, ars militaria, asztronómia, természettudományok, természetfilozófia, Platón filozófiája).¹ Az alábbiakban a király műveltségének átfogó vizsgálatához nyújtok adalékokat, és hangsúlyozva Bésszarion kardinálisnak a magyar humanizmus létrejöttében játszott döntő szerepét, Mátyásnak a már meglehetősen jól ismert természettudományos műveltségét és a mágia iránti vonzalmát² tárgyalom. Másrészt, rámutatok arra, hogy a király Platón iránti és a hermetizmus iránti érdeklődésének a kiindulópontjául és alapjául a „platonikus” Apuleius művei szolgálták, amelyek Mátyás és kortársai (így pl. Marsilio Ficino) számára is - előstúdiumokat jelentettek az eredeti Platón-művek és az ókori hermetikus források megismeréséhez és befogadásához.

Mátyás korában a természettudományok és a mágia még nem váltak el teljesen egymástól. Az orvostudomány pl., mely Ficino és Galeotto Marzio eredeti hivatása volt, sok mágikus tudást tartalmazott, és fontos szerepet kapott pl. benne az orvosi asztrológia, az amulettek és varázsszavak (=ma „gyógyító szavak”) stb. terápiás felhasználása. Köztudott, hogy az asztrológia és az asztronómia sem szakadt el akkor még egymástól, az asztrológusok gyakorló csillagászok voltak. Mátyás, mint ismeretes, értett az asztrológiához (tenebat ... astrologiam),³ sőt professzionális szinten művelhette ezt a tudományt, Galeotto szerint ugyanis egy személyben „rex et astrologus” volt. Ókori hírességeket utánozva, a király megtanulta a matematikát, horoszkópot tudott készíteni, és nagy sikerrel előre megjósolta az időjárást, a gabonatermészel kapcsolatos feltételeket és kedvező időket és az emberi fogamzást.⁴ Tudjuk, hogy minden fontos esemény, főképp a hadjáratok előtt megkérdezte a csillagokat.⁵

Az eddigi szakirodalom feltárta Mátyás asztrológiai műveltségének számos dokumentumát, s ezek alapján azt is tudjuk, a király tudományos érdeklődéséhez és művészetpártolásához az első ösztönzéseket Vitéz Jánostól kaphatta. Vitéz pártfogoltját, Regiomontanust, aki 1465 után Magyarországon kapott állást, Mátyás maga is dolgoztatta és támogatta. Regiomontanus,

¹ Cf. NALDIUS (Naldus), *De laudibus augustae bibliothecae*, in ÁBEL (Jenő) ed., *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*, Budapest, 1880, pp. 272–276, versi 85–218.

² SZATHMÁRY (László), *Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában*, in LUKINICH (Imre) ed., *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, 2, Budapest, Franklin Társulat, é. n. [1940], pp. 413–451; NAGY (Zoltán), *Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz*, in KLANICZAY (Tibor) ed., *Rapporti veneto–ungheresi all’epoca del Rinascimento*, (Convegno di Studi Italo–Ungheresi, 2. Budapest, 20–23 giugno 1973), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, pp. 65–93; VASOLI (Cesare), *Note su Galeotto Marzio*, in *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19 (1977), pp. 51–69; D’ALESSANDRO (Alessandro), *Astrologia, religione e scienza nella cultura medica e filosofica di Galeotto Marzio*, in GRACIOTTI (Sante)–VASOLI (Cesare) eds., *Italia e Ungheria all’epoca dell’Umanesimo corviniano*, Firenze, Olschki, 1994, pp. 133–177; MIGGIANO (Gabriella), „*Etiam tacente Christo*”: *l’eresia laica di Galeotto Marzio*, in JANKOVICS (József) et alii, eds., *A magyar művelődés és a kereszténység. La civiltà ungherese e il cristianesimo*, Atti del IV° Congresso Internazionale di Studi Ungheresi, Roma–Napoli, 9–14 settembre 1996, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptorum Rt., 1998, tom. 1, pp. 208–226; SCAFI (Alessandro), *Aurum Hungaricum: il re Mathia della Ungheria e il segreto della alchimia*, in *Rivista studi ungheresi*, 7–8 (1992–1993), pp. 5–16.

³ MARTIUS (Galeottus, Narniensis), *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1934 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum), 10.3, p. 9.

⁴ „Sed de stella magorum dicturi serenissimum regem Mathiam omnino in auxilium vocare est utile et necessarium ... qui est rex et astrologus ... Nam Necepsos et Attas reges in mathematicis doctissimi et Zoroaster Bactrianorum rex artium magicarum inventor exemplo suo regem Mathiam excitarunt, ut mathesim perscrutaretur. Eo autem perfectionis devenit, ut et pluvias et serenitatem et annonae conditionem horasque electiores et hominum genituras summa cum veritate praevideat” MARTIUS (Galeottus, Narniensis), *De incognitis vulgo*, in FRAKNÓI (Vilmos)–ÁBEL (Jenő) eds., *Irodalomtörténeti emlékek*, II, Budapest, MTA, 1890, p. 242, idézi SCAFI, *Aurum Hungaricum, op. cit.*, p. 11.

⁵ SCAFI, *Aurum Hungaricum, op. cit.*, p. 11; SZATHMÁRY, *Az asztrológia, op. cit.*, p. 418.

mint tudjuk, műveket ajánlott és csillagászati eszközöket készített neki.⁶ A király Regiomontanus halála (1475) után minden követ megmozgatott – sikertelenül –, hogy megszerezze Nürnbergből a könyvtárát.⁷ Regiomontanus művei, éppúgy, mint a Geórgiosz Trapezuntius fordította ptolemaioszi *Almagest*, a Corvina könyvtár legértékesebb darabjai közé tartoztak. Nem kell itt bemutatni Johann Tolhopffnak és Martin Ilkusch de Bylicának,⁸ Mátyás csillagászáinak a budai munkásságát sem. Tolhopfft 1480-ban hívta meg Mátyás a lipcsei egyetemről Budára. A csillagász *Stellarium* című bolygótanát ajánlotta a királynak. Mátyás haláláig Budán élt, majd Regensburgba távozott.⁹ Ilkusch a király halála után élete végéig Budán maradt, ahonnan halála után öröksége jó része, több kézírata és csillagászati műszere Krakóba jutott.¹⁰

Vélhető, hogy Mátyás és a magyarországi csillagászati mecénatúra nélkül később aligha jöhetett volna létre a csillagászatban bekövetkezett kopernikuszi fordulat. A király felbecsülhetetlen szerepet játszott abban, hogy egészen Mohácsig a magas színvonalú csillagászati kutatások egyik legfontosabb központja a magyar királyság volt, ahonnan Krakóig és Kopernikuszig mondhatni egyenesen vezetett az út. Mátyás bőkezűen támogatta a természettudományos kutatásokat, halála után pedig a Corvina-könyvtár volt e tudományok forrásainak egyik legfontosabb európai kincsesbányája, melyet bőségesen kiaknáztak a tudósok. Kiemelkedik közülük Giovanni Manardi, aki Ippolito d'Este kardinálissal érkezett Magyarországra, majd évekig (1513-1518) Budán élt, mint a király orvosa. Mint minden orvos, ő is kiválóan értett az asztrológiához, de ő már hiábavalóságnak tartotta csillagjóslást, és határozottan elítélte azt.¹¹ Manardihoz hasonlóan évekig (1517-1520) időzött Magyarországon Celio Calcagnini, a kiváló humanista, aki itt írta *Quod caelum stet, terra moveatur* című művét, az asztrológiát és asztronómiát szenvedélyesen kedvelő Ippolito d'Este tetszésére pályázva. Korábban Arisztotelész meteorokról szóló három könyvének a parafrázisát ajánlotta a kardinálisnak. Calcagnini több episztoláját Jakob Zieglernek, a híres asztronómusnak és cartográfusnak címezte, aki Szalkai György pécsi püspök familiárisaként tartózkodott Magyarországon. Ziegler a Corvina könyvtárban Calcagninivel együtt

⁶ BARTHA (Lajos)–LÁNG (Judit) eds., „Regiomontanus 550”. *Az esztergom Regiomontanus emlékünnepe és szimpoziум előadásainak kivonatai. Abstracts of the commemorative session and symposium at Esztergom*, Esztergom, June 21rd–22nd, 1986, Budapest, TIT CsBK Csillagásztörténeti Adatgyűjtő Csoport, 1986 (CsACs Közlemények 2, 1986); HAMANN (Günther), hrsg., *Regiomontanus-Studien*, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1980 (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch–historische Klasse, Sitzungsberichte, 364); ZINNER (Ernö), *Regiomontanus Magyarországon*, in *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 55 (1936), 280–285; ZINNER (Ernst), *Leben und Wirken des Joh. Müller von Königsberg genannt Regiomontanus*, 2. verb., erweít. Aufl., Osnabrück, Otto Zeller, 1968 (Miliaria. Faksimiledrucke, X, 1), pp. 153, 158–160.

⁷ ZINNER, *Leben und Wirken des Joh. Müller von Königsberg*, op. cit., p. 245.

⁸ ZATHEY (Jerzy), *Martin Bylica z Olkusza, profesor Academie Istropolitany*, in HOLOTÏK (Ludovít) – VANTUCH (Anton) eds., *Humanizmus a Renesancia na Slovensku v 15–16 storičí*, Bratislava, Slovenska Akad. Vyd., 1967, 40–54; DOMONKOS (Leslie S.), *Martinus Bylica de Ilkusz in Hungary*, in *The Polish Review*, 1968, 71–79; *Magyar Történelmi Szemle* (New York), 1970, no. 3, 45–52.

⁹ ZINNER, *Leben und Wirken des Joh. Müller von Königsberg*, op. cit., pp. 239–240.

¹⁰ ROSIŃSKA (Grażina), *L'audience de Regiomontanus à Cracovie au XVe et au début du XVIe siècle*, in HAMANN (Günther), hrsg., *Regiomontanus-Studien*, op. cit. (vedi nota 6), p. 317.

¹¹ Su G. Manardi vedi ARADY (Kalman), *Giovanni Manardo nella letteratura medica ungherese della sua morte ai nostri giorni*, in *Giovanni Manardo, 1462–1536*. Atti del Convegno internazionale per la celebrazione del centenario della nascita di Giovanni Manardo, Ferrara, 8–9 dicembre 1962, Ferrara, Università, 1963, pp. 143–148; TARDY (Lajos), *Giovanni Manardo e l'Ungheria*, in *Giovanni Manardo*, op. cit., pp. 279–281; PALUMBO (M.), *Manardi (Manardo)*, *Giovanni*, in *Dizionario Biografico degli Italiani* (in seguito *DBI*), 68, Roma, Enciclopedia Italiana, 2007, pp. 420–422.

tanulmányozta a csillagászati kéziratokat.¹² A német humanista 1504-ben Nürnbergben járt, és ott Regiomontanus kézírataiból készített kivonatokat.¹³

Az asztrológiában a külföldi humanisták közül Bészarión kardinális számított az egyik legnagyobb tekintélynek.¹⁴ A kardinális a magyaroknak mind a török elleni propagandában, mind a humanista kultúrpolitikában segítséget, támogatást nyújtott. Számos latin nyelvű törökellenes orációt írt,¹⁵ melyekben Magyarország fenyegetettségét és hősi védekezését is ecsetelte - ezeket a beszédeket halála (1472) előtt maga publikálta.¹⁶ Nagy matematikai műveltséggel rendelkezett, foglalkozott a húsvét asztrológiailag helyes megállapításával, s komolyan tanulmányozta Euklidészt és Archimédészt. Római körében mindent átfogó szellemi munka folyt, amelyet már a kortársak csodáltak.¹⁷

Bészariónnak és Vitéznek, Mátyás nevelőjének és fő kultúrpolitikai irányítójának a személyes kapcsolatáról nem tudunk, de a kardinális magyarországi hatásával a ferrarai–firenzei zsinat (1438-1439) óta kell számolnunk. Barátja volt Giuliano Cesarininek, aki Budán Pier Paolo Vergerio intim barátai közé tartozott. Jól kellett ismerje Bészariónt Ioannes de Dominis zenggi, majd váradi püspök is, Vergerio budai irodalmi estjeinek látogatója, aki korábban a zsinat nagy hatású diplomatája volt,¹⁸ és Vitéz karrierjét támogatta. Fontos közvetítő szerepet játszhatott Bészarión és a magyarok közt a kardinális barátja, Juan Carvajal kardinális¹⁹ is, aki először 1442 nyarán, Giuliano Cesarini kardinális oldalán érkezett Magyarországra,²⁰ majd hosszú ideig működött itt szentszéki követként. A Mátyás uralkodása idején Magyarországon működő külföldi humanisták közül – mint ismeretes - Galeotto Marzio – és feltehetően Pietro Ranzano - forgolódott Bészarión római akadémiján. Giovanni Gatti domonkos teológus,²¹ valamint Regiomontanus, Magyarországra érkezésük előtt egy ideig Rómában szoros munkakapcsolatban álltak a kardinálissal. Bészarión ausztriai követsége idején (1460-1461) nyerte meg magának Regiomontanust, Georg Peurbach bécsi professzor tanítványát, s vitte magával Itáliába. Peurbach, mint ismeretes, Vitéz Jánosnak volt a barátja és támogatója.²²

Bészarión magyarokkal való kapcsolatainak fontos színhelyét jelentették a nemzetközi diéták. A mantovai zsinaton a kardinális hosszabb időt töltött együtt Mátyás követségével,

¹² MARCHETTI (V.)–DE FERRARI (A.)–MUTINI (C.), *Calcagnini, Celio*, in *DBI*, 16, Roma, Enciclopedia Italiana, 1973, pp. 493–494; BLUMENBERG (Hans), *Das archimedische Punkt des Celio Calcagnini*, in HORA (Eginhard), KESSLER (Eckhard) ed., *Studia Humanitatis. Ernesto Grassi zum 70. Geburtstag*, München, Fink, 1973, pp. 105–112.

¹³ ZINNER, *Leben und Wirken des Joh. Müller von Königsberg*, *op. cit.*, p. 247.

¹⁴ Bővebben lásd RIGO (Antonio), *Gli ingeressi astronomici del cardinal Bessarione*, in G. FIACCADORI (ed.), *Bessarione e l'Umanesimo. Catalogo della mostra*, Padova, 1994 (Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Saggi e Ricerche, 1), pp. 105–117.

¹⁵ CARRETTO (Giacomo E.), *Bessarione e il Turco*, in FIACCADORI (ed.), *Bessarione e l'Umanesimo*, *op. cit.*, pp. 261–270.

¹⁶ MONFASANI (John), *Bessarione Latinus*, in ID., *Byzantine Scholars in Renaissance Italy. Cardinal Bessarione and Other Emigrés. Selected Essays*, Aldershot, Variorum, 1995, pp. 179–180.

¹⁷ COCCIA (Antonio), *Il card. Bessarione e la sua Accademia*, in *Bessarione. La Cristologia nei Padri della Chiesa*. Academia cardinalis Bessarionis, quaderno N. 1. Roma, Academia Card. Bessarionis, 1979, pp. 9–21;

BIANCA (Concetta), *Roma e l'Accademia Bessarionea*, in ID., *Da Bisanzio a Roma. Studi sul cardinale Bessarione*. Roma, Roma nel Rinascimento, 1999 (RR inedita, 15 saggi), pp. 19–41.

¹⁸

¹⁹ Su J. C. vedi FRAKNÓI (Vilmos), *Carvajal János bibornok magyarországi követségei, 1448–1461*, Budapest, MTA, 1889; GÓMEZ CANEDO (Lino), *Don Juan de Carvajal, cardenal de Sant'Angelo legado en Alemania y Hungria (1399-1469)*, Madrid, 1947.

²⁰ FRAKNÓI, *Carvajal János*, *op. cit.*, p. 6.

²¹

²² FRAKNÓI, *Carvajal János*, *op. cit.*, p. 6.

melynek nyilvános szónoka Vitéz híve, Hangácsi Albert csanádi püspök volt.²³ Ausztriai követsége idején Bésszarion részt vett a nürnbergi birodalmi gyűlésen, ahol a török elleni háborúra buzdító beszédet mondott.²⁴ Mátyás követségét itt a humanista Georgius Polycarpus de Costolan (Kosztolányi György), Vitéz pártfogoltja vezette, aki királya nevében törökellenes exhortációt tartott.²⁵ A következő évben Georgius Polycarpus Rómába vezetett követséget. Bésszarion, miután Germániából hazatért Itáliába, 1462 május 19-én levélben kérte barátját, Jacopo Ammannati-Piccolomini kardinálist,²⁶ hogy segítse elő, hogy a magyar király követe jól és gyorsan fejezze be feladatát Rómában. Bésszarion biztosította Ammannatit arról, hogy a követnek nyújtott segítségéért a Szent Angyal templom kardinálisa, azaz Juan Carvajal hálájára számíthat.²⁷ A levélben említett követ Kosztolányi György Polikárp volt.²⁸ Később Rómában dolgozott, és elvette Trapezunzi György lányát, majd a kúriában szentszéki scriptor volt.²⁹ Feltehetően ő volt az egyik legfontosabb összekötő kapocs a rómaiak és a magyarok között.

Az asztronómia–asztrológia mellett Mátyás érdeklődésének fontos területe volt a mágia és mindenfajta hermetikuss–okkult tudomány. Fennmaradt egy leírás egy neki tulajdonított alkémiai eljárásról, mellyel állítólag olcsó fémekből aranyat csinált.³⁰ Tudni vélték, hogy ebből a kivételesen tiszta aranyból készültek 1470-től Mátyás új aranyforintjai Szűz Mária képmásával. Ezt az aranyat pestis elleni elixír készítéséhez is felhasználták.³¹ Az aranycsinálás receptjének publikálója, Louis Karl feltételezte, hogy az alkímiai recept Galeotto Marziótól származott.³² Teljes joggal gondolt Mátyás király orvosmágusára. Marzio a könyveiben szinte minden olyan témával foglalkozott, amely a ma is létező mágia körébe tartozik, a kéziábrát pedig önálló könyvben (*De chiromantia*) tárgyalta.³³ Egy alkalommal Avicenna tekintélyével és az ars magicával igazolta Mátyás szellemes magyarázatát, hogy miért hasonlítanak a férjüket megcsaló nők gyermekei a férjre, és nem a csábítóra.³⁴ Aranyat persze nem csináltak az udvarában, de kora más fejedelmeihez hasonlóan,³⁵ Mátyást érdekelte a mágia. Az asztrológia és a mágia az ember- és az önismeret stúdiumai voltak, melyek segítségével – Jung és a modern pszichológia értelmezései szerint - lelki jelenségeket lehetett megfogalmazni,³⁶ és egyúttal a valóság, benne az ember kontrollálhatóságának és megváltoztatásának ígérését

²³ Su A. H. vedi FRAKNÓI (Vilmos), *Mátyás király magyar diplomatái* [Gli ambasciatori ungheresi del re Mattia], in *Századok*, 1898, pp. 481–489; KLANICZAY

²⁴ Vedi Ludwig MOHLER (Ludwig), *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, I–III. Bd. Neudr. der Ausg. Paderborn, F. Schöningh, 1923–1942, Aalen, Scientia Verl., 1967, I, pp. 377–383.

²⁵ Vedi BARIUS (Nicolaus)–GEORGIUS POLYCARPUS de Kostolan et alii, *Reliquiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1932 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum), pp. 7–12.

²⁶ Per l'amicizia tra Bessarione e Ammannati vedi: MOHLER, *Kardinal Bessarion op. cit.*, I, pp. 331–332.

²⁷ Cf. *ibid.*, III, p. 509.

²⁸ Cf. FRAKNÓI, *Mátyás király magyar diplomatái, op. cit.*, pp. 8–9.

²⁹ Su G. P. vedi *ibid.*, pp. 2–14; BARIUS–GEORGIUS POLYCARPUS de Kostolan, et alii, *Reliquiae, op. cit.*, pp. 7–12; MONFASANI (John), *Georg of Trebizond. A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden, 1976, pp. 197–198, 237; JANKOVITS (László), "Egy 1458-as követjárás dokumentuma" [Un documento di un'ambasceria del 1458], LENGVÁRI (István) ed., *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok* [... Studi], Pécs, 1996, pp. 77–85.

³⁰ SCAFI, *Aurum Hungaricum, op. cit.* pp. 5–16.

³¹ *Ibid.*, pp. 5–6.

³² *Ibid.*, p. 7.

³³ MARZIO (Galeotto), *Chiromanzia (Chiromantia perfetta)*, ed. Mario FREZZA, Napoli, Raffaele Pironti, 1951 (Collezione umanistica, 7).

³⁴ *Ibid.*, p. 9. – Lásd még PAJORIN (Klára), *Mátyás király és Goethe a lélek mágikus erejéről*, in *Jankovics József 50. születésnapjára*, Budapest, Balassi Kiadó–REBAKUCS, 1999, 26–27.

³⁵ Bővebben lásd SCAFI, *Aurum Hungaricum, op. cit.*, p. 8.

³⁶ Bővebben lásd *ibid.*, p. 7.

hordozták magukban. Az emberismeret fontos tudományának tekintették a fiziognómiát is, amellyel Mátyás is komolyan foglalkozott.³⁷

Galeotto Marzio szerint Mátyás az asztrológiai tevékenysége mellett sokat tanulmányozta a „platonikus” Apuleius műveit, olyannyira, hogy teljesen elsajátította a bennük levő tanokat.³⁸ Apuleius neve kapcsán a mai ember elsősorban a *Metamorphoses* (*Asinus aureus*) című művére gondol, de ez nem így volt Mátyás korában. Augustinus még hivatkozott a regényre, de ezt az utána következő évszázadokban idegennek érezték, és az íróját elsősorban platonikus filozófusként tartották nyilván. Azt is tudták, hogy Apuleius lefordította Platón Phaidonját, s a fordításból Priscianus közölt fragmentumokat.³⁹ A *Metamorphoses*-t csak Boccaccio fedezte fel újra, a Decameronban található a regény ismeretének első irodalmi nyomai.⁴⁰ A *Metamorphoses* Magyarországra érkezése csak a XVI. század elejéről adatolt (köztudott, hogy Filippo Beroaldo a magyar Váradi Péternek ajánlotta a saját kommentárjaival ellátott első nyomdai kiadását⁴¹), de valószínűleg Mátyáshoz is eljutott korábban. Azonban Apuleius platonikus jelzője, amelyet Galeottonál találunk, elsősorban nem ennek, hanem a középlatin auktor filozófiai műveinek ismeretére vonatkozhattak Mátyás Apuleius-kultusza kapcsán.

A platonikus Apuleius megnevezés elsősorban egy jól körülhatárolt könyvegyüttesnek a szerzőjére utal. A középlatin szerzőt Augustinus nevezte először Apuleius Platonikusnak,⁴² filozófiai művei alapján, melyek túlnyomórészt Platón és a hermetikus filozófiát népszerűsítő írások. Ezek a középkorban mindvégig ismertek voltak⁴³ – egészen Galeotto Marzióig és a humanistákig – , és a *Metamorphosestól* és Apuleius más műveitől elválasztva, egy kötetbe sorolva hagyományozódtak tovább, a szerző neve mellett mindig feltüntetve a Platonikus megnevezést. A mai kiadásokban is többnyire e sorrend szerint követik egymást: *De deo Socratis*, *Asclepius*, *De Platone et eius dogmate*, *De mundo*. A *peri hermeneias* (*De interpretatione*), amely az újabb kutatások szerint Apuleius koránál két évszázaddal később keletkezett, - tehát nem tartozik az Apuleius-corporisba – , különféle szerzők gnoseologikus műveivel együtt hagyományozódott ránk.⁴⁴ A középkorban a művek hitelességének kérdése, amely ma egyes esetekben vitatott,⁴⁵ még nem merült fel, valamennyit a „platonikus” Apuleius írásaként olvasták. Galeottonak az idézett megjegyzése tehát ezekre a filozófiai művekre vonatkozhatott, az egyiknek még a címére is utalni látszik. Apuleius elméletét

³⁷ Enikő BÉKÉES, *Physiognomy in the Descriptions and Portraits of King Matthias Corvinus*, in *Acta Historiae Artium*, 46 (2005), p. 66.

³⁸ „Tenebat praeterea astrologiam et in operibus Apulei Platonici ita detritus, ut eius dogma omnino calleret,” MARTIUS *De egregie, sapienter, iocose dictis*, op. cit., 10.4, p. 9.

³⁹ HANKINS (James), *Plato in the Italian Renaissance*, vol. 1–2, Leiden–New York etc., Brill, 1991 (Columbia Studies in the Classical Tradition, XVII, 1–2), tom. 1, p 4n.

⁴⁰ F. BRUNHÖLZ, *Apuleius im Mittelalter*, in *Lexikon des Mittelalters*, I, Stuttgart–Weimar, Metzler, 1999, col. 819.

⁴¹ VÉBER (János), *Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében*, in *Magyar Könyvszemle*, 122 (2006), pp. 397–419.

⁴² AUGUSTINUS, *De civ. Dei*, VIII. 12.14.19. (SCHWABE, *Apuleius von Madaura*, in PAULYs ...*Realencyclopädie*, 2. Bd., Stuttgart, Metzler, 1896, col. 246.)

⁴³ La fortuna medioevale delle opere filosofiche di Apuleio vedi MORESCHINI (Claudio), *Apuleio e il platonismo*, Firenze, Olschki, 1978 (Accademia Toscana di Scienze e Lettere, «La Colombaria», «Studi», 51), pp. 259–266; MAGNALDI (Giuseppina)–GIANOTTI (Gian Franco), *Codici ed edizioni*, in IID. eds., *Apuleio. Storia del testo e interpretazioni*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2000 (Culture antiche. Studi e testi), pp. 46–54.

⁴⁴ MAGNALDI–Gian Franco GIANOTTI, *Codici ed edizioni*, op. cit., p. 22.

⁴⁵ APULÉE, *Opusculs philosophiques* (*De dieu de Socrate, Platon et sa doctrine, Du monde et fragments*, ed. BEAUJEU (Jean), Paris, Société d’édition des Belles Lettres, 1973, pp. VII–XXIX; LIBANSKY (Raymond)–REGEN (Frank), *Die Handschriften der philosophischen Werke des Apuleius. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1993 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, 3. Folge, 204), pp. 18–23.

ugyanazzal a dogma szóval jelöli, amelyet az egyik neki tulajdonított mű címében a közép-latin szerző Platón nézeteinek megnevezésére (*De dogmate Platonis*) használt.

A Mátyásról szóló szakirodalom ezzel a „platonicus” Apuleiusszal eddig alig számolt, csak az Asclepius kapcsán említette, hogy erre vonatkozhatott Galeotto Marzióinak az idézett nyilatkozata.⁴⁶ Úgy vélték, hogy az asztrológia és a mágia iránt nagy érdeklődést tanúsító Mátyás Apuleiusban a mágust, a titkok tudóját és a varázslót kereste. Már Augustinus is számon tartotta Apuleius mágikus tudományát,⁴⁷ amire *Apologia seu Magia* című műve nyújtott elsősorban alapot.

A firenzei zsinat után, amely felébresztette a Platón és Arisztotelész elsőségéről szóló vitát, „a Platón munkásságára irányuló figyelem határozottan a kozmológia, a matematikai fizika és speciálisan a pszichológia és a teológia felé fordult”.⁴⁸ Vitéz János és körének érdeklődésében, amely a Mátyáséra is hatott, úgy tűnik, ezek a tudományok első helyen álltak. A kozmológiai –csillagászati témákat tartalmazó, Apuleiusnak tulajdonított pseudo-arisztotelészi *De mundo*-t Vitéz is sokat tanulmányozhatta. A *De mundo* tematikailag közel áll Arisztotelész *peri ouranou* (*De coelo*) művéhez, amelyet Bésszarion barátja, Johannész Argüropulosz kimondottan Vitéz számára fordított le, és neki ajánlotta. Az előző teljes egészében az égi jelenségekről szól, míg az utóbbi a fizikai világ, valamennyi természeti jelenség leírását tartalmazza, s röviden a bolygókat, a csillagokat is tárgyalja.⁴⁹ Mátyás nemcsak Apuleius *De mundo*ját, hanem Argüropulosz Arisztotelész-fordítását is jól ismerhette, hiszen 1471-ben az ő nevében fogalmazódott meg az a levél, melyben a görög professzort Firenzéből meghívták Magyarországra.⁵⁰

Bésszarion Apuleius népszerűségének a növeléséhez is hozzájárult. Apuleius összes műve először a humanista Giovanni Andrea Bussi alariai püspöknek, Bésszarion és Nicolaus Cusanus barátjának a kiadásában 1469-ben jelent meg nyomtatásban Rómában, Cusanushoz szóló ajánlással. Cusanus egy IX. századi kéziratot birtokolva, 1462 óta munkálkodott Apuleius kisebb művei kiadásán, amiben Bussi nyújtott neki segítséget.⁵¹ A nyomtatott összkiadásban megjelent *Asclepius* kettejük közös szöveggondozói munkája. Bésszarion ugyancsak 1469-ben jelentette meg nyomtatásban a Geórgiosz Trapezuntius ellen írt *In Calumniatore Platonis* című művét. Platón ezzel, és az Apuleius-nyomtatvánnyal indult el újkori népszerűvé válása útján, s rövidesen Magyarországon is megkezdődött a platóni eszmeiség nyomdai propagálása.

Vitéz János barátja, Enea Silvio Piccolomini 1455. március 12-én Bécsújhelyről, a birodalmi gyűlés helyéről számolt be Carvajalnak az első nyomtatott bibliáról. A nagy szenzációról Vitéz már akkor értesülhetett, hiszen ő is részt vett ezen a bécsújhelyi diétán, és több politikai szónoklatot tartott. Vagy esetleg éppen ő tájékoztatta a felfedezésről Piccolominit, mivel az előző évben, 1454-ben Mainzban folytatva diplomáciai tárgyalásokat, közvetlenül

⁴⁶ KISS FARKAS (Gábor), *Apuleius a reneszánszban, avagy a fikció metamorfózisa* [Apuleio nel rinascimento oppure la metamorfosi della finzione], „Ókor”, VII (2008), p. 22.

⁴⁷ MORESCHINI, *Apuleio e il platonismo*, *op. cit.*, pp. 223–224.

⁴⁸ „l’attenzione per l’opera platonica virò decisamente verso la cosmologia, la fisica matematica e specialmente verso la psicologia e la teologia” (HANKINS (James), *Bessarione, Ficino e le scuole di platonismo del sec. XV*, in CORTESI (Mariarosa)–MALTESE (Enrico) eds., *Dotti bizantini e libri greci nell’Italia del secolo XV. Atti del Convegno internazionale, Trento ... 1990*, Napoli, M. D’Auria, 1992, p. 120).

⁴⁹ APULEIUS, *De mundo*, in ID., *Opera quae supersunt*, vol. III., *De philosophia libri*, ed Paulus THOMAS, Lipsiae, Teubner, 1908 (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), pp. 137–138.

⁵⁰ GENTILE (Sebastiano), *Marsilio Ficino e l’Ungheria di Mattia Corvino*, in GRACIOTTI–VASOLI eds., *Italia e Ungheria all’epoca dell’Umanesimo corviniano*, *op. cit.* (vedi nota 2), p. 95.

⁵¹ HAIG GAISSER (Julia), *The Fortunes of Apuleius and the Golden Ass: A Study in Transmission and Reception* (Princeton: Princeton University Press, 2008), pp. 160–162.

találkozhatott Gutenberg találmányával.⁵² A Vitéz kezdeményezte és szervezte első magyar nyomda mögött mind a könyvszokszorításban játszott úttörő szerepével, mind Platón-népszerűsítésével ugyancsak Besszarion kardinális állt. A budai nyomda 1473-ban Xenophón Apologia Socratis című művének kiadásával tette meg az első lépéseket a platonizmus széles körű magyarországi terjesztésének irányába. Ez a mű egy kötetben jelent meg Nagy Szent Vazul De legendis poetis című művével, melyet Leonardo Bruni fordított latinra. Tudjuk, hogy a nyomda Vitéz posztumusz műve volt, és az Apologia Socratis megjelenése után megszűnt.⁵³

Feltételezhető, hogy a budai nyomda létrejöttében Regiomontanusnak is nagy szerepe volt. Besszarion kardinális római házában Regiomontanus többek között Bussival és Leon Battista Albertivel, valamint Paolo dal Pozzo Toscanelli csillagással találkozhatott. Ők már 1467 előtt, a könyvnyomtatás római bevezetése előtt bizonyítottan érdeklődtek a németek „nova ars”-a iránt.⁵⁴ Regiomontanus ennél korábban, Peurbach tanítványaként Bécsben értesülhetett a nagy vívmányról, amelyről – mint láttuk – 1455-ben Piccolomini áradozott Carvajalnak. A Mátyás elleni szervezkedés idején Regiomontanus Budáról Nürnbergbe távozott, ahol 1472-ben nyomdát alapított.⁵⁵ Talán Andreas Hess is Németország felé vette az útját Budáról.

A budai nyomda létrejötte előtt, 1471-ben, Pomponio Leto elküldte Mátyásnak Silius Italicus-fordítása nyomtatott példányát, amelyet a király levélben köszönt meg.⁵⁶ Leto a római nyomtatványok egyik jeles szerzője és kuratora volt, Mátyásnak küldött könyvét talán kedvcsinálónak is szánta az akkor már szerveződő budai nyomdához. Mátyást jobban érdekelték a kívül-belül gazdagon díszített kéziratok. A fejedelmek közt ebben nem állt egyedül. Federico da Montefeltro urbinói fejedelemről, azt beszélték, hogy szégyellt volna a könyvtárában birtokolni egy nyomtatványt.⁵⁷ Ez a vélekedés azonban a fejedelem magánkönyvtárára vonatkozott, amely nem csak művelődésre, hanem reprezentálásra is szolgált. Federicónak természetesen voltak nyomtatott könyvei is, de ezeket egy másik könyvtárban (*alia bibliotheca*) őrizték.⁵⁸ Tudjuk, hogy a budai Várpalotában is volt a Corvina könyvtáron kívül egy másik könyvtár,⁵⁹ s a nyomtatott könyveket feltehetően ott tartották.

Janus Pannonius, valamint az első magyar humanisták korán, az 1460-as évek végén már Platón ígézetében éltek, s többen görögül is olvasták műveit. Jól ismert Ficino és Janus Pannonius Platón jegyében fogant barátsága, melyet a firenzei szerző Platón Symposionját kommentáló műve Janusnak írt ajánlása dokumentál.⁶⁰ Ficino azzal a szándékkal küldte el könyvét Janusnak, hogy a költő népszerűsítse Magyarországon Platont. Ficinónak tudnia kellett Janus platonizmus iránti érdeklődéséről, a költő ugyanis 1465-ben Firenzében Plótinost olvasta, és arról nyilatkozott, hogy le fogja fordítani.⁶¹ A görögül nem tudó Vitéz, Mátyás és mások számára Apuleius, főképp *De dogmate Platonis* és *De deo Socratis* című írásaival bevezető jellegű tájékoztatást nyújtott Platónról és filozófiájáról, *Asclepius* című műve pedig ízelítőt adott a hermetikus tanokból, amelyeknek a dokumentumait, Ficino fordításában,

⁵² BORSA (Gedeon), *Vitéz János és a könyvnyomtatás* [János Vitéz e la stampa di libri], in *Magyar Könyvszemle*, 107 (1991), pp. 113–114.

⁵³ *Ibid.*, pp. 113–116; RITÓÓK-SZALAY (Ágnes), *Humanismus und Renaissance in Ungarn zur Zeit von Matthias Corvinus*, in EBERHARD (Winfried)–STRNAD (Alfred F.) eds., *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1996 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 28), p. 162.

⁵⁴ ROSSINI (Orietta), *La stampa a Roma. Entusiasmi e riserve nei circoli umanistici*, FIACCADORI (ed.), *Bessarione e l’Umanesimo*, op. cit., pp. 109–110.

⁵⁵ ZINNER, *Leben und Wirken des Joh. Müller von Königsberg*, op. cit., pp. 176–182.

⁵⁶

⁵⁷ MOHLER (Ludwig), *Kardinal Bessarion*, op. cit., I, p. 335.

⁵⁸ HOFMAN (Heinz), *Literary Culture at the Court of Urbino during the Reign of Federico da Montefeltro*, in *Humanistica Lovaniensia* 57 (2008), p. 21.

⁵⁹

⁶⁰

⁶¹

később Mátyás is tanulmányozhatta. Francesco Bandini Magyarországra érkezése (1476) után, mint köztudott, Ficino újra kapcsolatba került Magyarországgal. Bandini itt Bátor Miklósban talált szellemi partnerre és Platón-rajongó társra. Korábban feltehetően Bátor itáliai tanulóévei idején, az 1460-as évek vége tájt találkoztak. Ficino is akkoriban, Firenzében ismerhette meg a magyar humanistát, ugyanis hozzá írt levelei, melyek Bandini Magyarországra érkezése után keletkeztek, meleg hangvételűek, mintha egy régi barátához szólnának. Ficino intenzív magyarországi kapcsolatainak elején, 1478 karácsonján⁶² egy rövid, népszerűsítő Platón-életrajzot írt⁶³, melyet Bandininak címzett, és egy levél formájú „proemium” kíséretében elküldött barátaihoz, hogy a görög filozófus, szerencsétlen, török uralta hazája helyett Magyarországon találjon otthonra. Platón pártfogói közül Ficino elsősorban Mátyásra gondolt, aki a levélíró szerint „Pallas épületét, vagyis a görögök iskoláit vissza fogja állítani”.⁶⁴ A magyaroknak különösen tetszhetett ez az életrajz, mivel szerzője a kéziratába Platón horoszkópját is belerajzolta, és művecskéjét egy Apuleius-idézettel zárta.⁶⁵

Bár Galeotto Marzio Mátyásról szóló könyvecskéje 1485-ben keletkezett, a szerző emlékezései a magyarokról túlnyomórészt az 1472 előtti időre vonatkoznak, amikor a humanista többször is járt és hosszabb időket töltött, s bővebb tapasztalatokat gyűjthetett Magyarországon. Az Apuleius magyarországi kultuszáról szóló adatát tehát korai időkre, az 1472 előtti évekre kell tennünk. Akkortájt, amikor kibontakozott Mátyás Apuleius-kultusza, a Platónról szóló ismeretek egyik legfontosabb forrása Itáliában is Apuleius volt. Köztudott, hogy a Platón—Arisztotelész vita véglegesen csak 1469-ben dőlt el, Platón javára, Bészarion *In calumniatore Platonis* című munkájával, amelyet elküldött Ficinónak.⁶⁶ Az, hogy Mátyás, egy világi uralkodó, akinek az ízlése bizonyos fokig normát is jelentett alattvalói számára, 1472 előtt a platonikus Apuleius hívévé vált, jellemzi a korai magyar humanizmus színvonalát. Ficino maga is középlatin és neoplatonikus interpretációkból szívta magába Platón tanításait, mely források hatással voltak platonizmusa keresztény irányának megfogalmazására, és kezdetben ő maga is Apuleius és neoplatonikus szerzők alapján népszerűsítette a görög filozófus tanait.⁶⁷ Érdekes példa erre 1457-ben írt, *De divino furore* című episztolája.⁶⁸ Mint a levél kiadója kimutatta, Ficino Platón-utalásai itt többnyire nem a filozófus eredeti munkáiból valók, hanem másodkézből, neoplatonikus szerzőkből, így pl. Apuleiusból és középkori, valamint XV. század eleji humanista fordításokból származnak.⁶⁹

Az Apuleius magyarországi kultuszára utaló adat önmagában is figyelemre méltó, de még inkább annak tekinthető, ha Mátyásnak és a magyaroknak a firenzei neoplatonizmussal való szoros kapcsolataira gondolunk, amelyek gyümölcseként az 1480-as években Budára érkezett Ficino *Theologia platonicaja*, Platón összes művének fordítása és a neoplatonikus-hermetikus irodalom számos alkotásának latin interpretációja. Az Apuleius-stúdiumok mintegy előkészítették az utat e művek befogadásához. Nem véletlen, hogy Ficino *De vitajának* a

⁶² Datálásához lásd KRISTELLER (Pavlvs Oscarivs), *Svpplementvm Ficinianvm*, vol. 1, Florentiae, Olschki, 1937, p. C–CI.

⁶³ Marsilius FICINUS, *De vita Platonis*, in ID., *Opera ... omnia*, Basileae, 1561, pp. 763–770.

⁶⁴ „rex ille Mathias, qui ... aedem potenti sapientique Palladi, hoc est, Graecorum gymnasia, reparabit.” (*Ibid.*, p. 782.)

⁶⁵ *Ibid.*, p. 770.

⁶⁶ MOHLER, *Kardinal Bessarion op. cit.*, I, pp. 384–385.

⁶⁷ Cf. FIELD (Arthur), *The Origins of the Platonic Academy of Florence*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1988, p. 180; HANKINS, *Plato in the Italian Renaissance*, op. cit., I, p. 270n, 279.

⁶⁸ FICINO (Marsilio), *De divino furore*, in ID., *Lettere*, I, *Epistolarum familiarum liber I*, a cura di Sebastiano GENTILE, Firenze, Olschki, 1990, 19–28.

⁶⁹ GENTILE (Sebastiano), *In margine all'epistola „De divino furore” di Marsilio Ficino*, in *Rinascimento*, 2a s., 23 (1983), pp. 33–37.

harmadik könyvét, a *De vita coelitus comparandát* ajánlotta és küldte el 1489-ben Mátyásnak.⁷⁰ Ez a mű, melyben a firenzei filozófus kísérletet tett arra, hogy összhangba hozza a mágiát és asztrológiát a neoplatonikus-hermetikus filozófiával és a keresztény tanítással, Ficino „legmerészebb és legveszélyesebb” (scritto più audace e pericoloso) írásának számít. Szerzője biztos lehetett benne, hogy szíves fogadtatásra talál majd Mátyásnál,⁷¹ többek között azért is, mert könyvének egyes nézetei nem voltak idegenek attól, amit a király Galeotto Marziótól és másoktól tanult korábban. Ficino és Marzio meggyőződése több ponton találkozott, aminek az is oka lehetett, hogy eredetileg mindketten orvosok voltak, s hasonló képzést kaptak. Komolyan hittek bizonyos mágikus tárgyak és cselekedetek hatásában, s professzionális szinten képviselték az orvosi asztrológiát. Ismeretes, hogy 1477-ben Marziót a mágiát népszerűsítő és vallási eretnokségeket tartalmazó *De incognitis vulgo* című műve miatt a velencei inkvizíció halálbüntetésre akarta ítélni, és a humanista életéért Mátyás nevében ifj. Vitéz János, a király szentszéki követe emelt szót. Valószínűnek látszik, hogy az inkriminált mű Firenzébe is eljutott, és Lorenzo de' Medici, valamint Ficino ismerhette a tartalmát. Marzio a velencei börtönből fia, Giovanni közvetítésével kért Lorenzót, hogy járjon közbe érte a pápánál. Vitatott kérdés, hogy Lorenzo hozzájárult-e Marzio kiszabadulásához.⁷² Ez azonban nem kizárt, s elképzelhető, hogy Mátyás halála után a firenzei fejedelem hajdani támogatására emlékezve ajánlotta Marzio Lorenzo de' Medicinek *De doctrina promiscua* című könyvét. Marzio itt említett két könyvének tartalma sejtetni engedi, hogy Mátyás és a magyarok milyenfajta mágikus és asztrológiai ismereteket tanultak a narni humanistától.⁷³ Mindent összevetve úgy látszik, hogy Mátyás, akinek izlését kezdetben Vitéz és az ő körébe tartozó magyarok és külföldiek befolyásolták, maga is biztosan tudott tájékozódni kora élvonalbeli tudományszakjaiban, és annak legkiválóbb képviselőit támogatta. Érdeklődésének egy nagyobb területe jól összefogható azokkal a témakörökkel, melyeket az ún. Apuleius Platonicus-szövegcsoporthoz és az Apuleius mágus voltáról szóló szövegek hagyományoztak ránk. Ezek az ismeretek komoly alapot jelentettek számára kora Platón- és hermetizmus-kultuszának befogadásához, és erősítették benne azt a reményt, hogy az önmagában, embertársaiban, valamint a természetben működő spontán erőket megismerheti és uralhatja.

⁷⁰ A műről bővebben lásd VASOLI (Cesare), *Un «medico» per i «sapienti»: Ficino e i Libri de vita*, in MOJSICH (Burkhard)–PLUTA (Olaf) hrg., *Historia Philosophiae Medii Aevi. Studien zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, Amsterdam/Philadelphia, R. Grüner, 1991, pp. 1013–1023.

⁷¹ VASOLI (Cesare), *Tra la Firenze di Lorenzo de' Medici e la Buda di Re Mattia Corvino*, in JANKOVICS et alii, eds., *A magyar művelődés és a kereszténység. La civiltà, op. cit.* (vedi nota 2), tom. 1, p. 188.

⁷² MIGGIANO (Gabriella), *Marzio, Galeotto*, in *DBI*, 71, Roma, Enciclopedia Italiana, 2008, p. 479.

⁷³ MARTIUS (Galeottus, Narniensis), *De doctrina promiscua*, Florentiae apud Laurentinum Torrentinum, 1548; MARZIO (Galeotto), *Quel che i più non sanno (De incognitis vulgo)*, a cura di Mario FREZZA, con prefazione di Giuseppe TOFFANIN, Napoli, R. Pironti, 1948; MIGGIANO, „*Etiam tacente Christo*”, pp. 208–226; VASOLI (Cesare), *L'immagine dell'uomo e del mondo nel De doctrina promiscua di Galeotto Marzio*, in GRACIOTTI (Sante)–DI FRANCESCO (Amedeo) eds., *L'eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento* (Atti dell' XI convegno italo-ungherese Venezia, Fondazione Giorgio Cini ... 1998), Roma, Il Calamo, 2001 (Media et Orientalis Europa, 2), p. 185–205.